

Список використаної літератури

1. *Беліна Л.* Інформаційні запити читачів наукової бібліотеки: основні пріоритети та шляхи їх дослідження / Людмила Беліна, Юрій Голубев, Людмила Коновал // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. — Київ, 2010. — Вип. 28. — С. 7—17.
2. *Вербова В. В.* Вибіркове розповсюдження інформації: теорія та досвід впровадження в державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського / Віта Вербова // *Вісник Книжкової палати*. — 2015. — № 7. — С. 24—27.
3. *ДСТУ 2392—94.* Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення. — Чинний з 29.03.1994. — Київ : Держстандарт України, 1994. — 53 с.
4. *Зайченко Н.* Український реферативний журнал "Джерело": 20 років служіння науці / Н. Зайченко, Ю. Ейсмонт, О. Сандул // *Бібліотечний вісник*. — 2015. — № 5. — С. 34—38.
5. *Коваленко І. Й.* Дослідження інформаційних потреб освітян та їх забезпечення галузевим бібліотечним комплексом Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського / І. Й. Коваленко, Л. І. Самчук // *Інформаційна діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: перспективи розвитку* : монографія / НАПН України, ДНІБ України ім. В. О. Сухомлинського. — Київ, 2015. — С. 67—77.
6. *Коготков С. Д.* Формирование информационных потребностей / С. Д. Коготков // *Науч.-техн. информация. Серия 2*. — 1986. — № 2. — С. 1—7.
7. *Пасмор Ю. В.* Інформаційні потреби науковців у галузі права в контексті соціальних комунікацій / Ю. В. Пасмор // *Вісник Харківської державної академії культури / Харків. держ. акад. культури*. — Харків, 2010. — Вип. 31. — С. 216—223.
8. *Патрикей С.* Інформаційні потреби вчених-краснознавців (за результатами соціологічного дослідження) / Світлана Патрикей // *Вісник Книжкової палати*. — 2013. — № 8. — С. 25—30.
9. *Пономаренко Л. О.* Інформаційні потреби педагогічної науки та розвиток системи бібліографічних ресурсів освітянських бібліотек України : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / Лариса Олександрівна Пономаренко; НАПН України, НБУВ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2015. — 18 с.
10. *Рогова П. І.* Дослідження інформаційних ресурсів на відповідність потребам користувачів у контексті перетворень бібліотечного середовища / Павла Рогова, Юрій Артемов // *Вісник Книжкової палати*. — 2015. — № 2. — С. 22—24.
11. *Рубакін А.* Рубакін (Лоцман книжного моря) / Александр Рубакін. — Москва : Мол. гвардія, 1979. — 176 с.
12. *Рубан А.* Вивчення інформаційних потреб користувачів як умова оптимізації формування інформаційного ресурсу з питань бібліотекознавства у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського / Алла Рубан // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]*. — Київ, 2011. — Вип. 31. — С. 76—91.
13. *Соколов А. В.* Информатические опусы. Опус 11. Явления и сущность информационной потребности / А. В. Соколов. — Режим доступа: http://www.gpntb.ru/ntb/ntb/2013/4/ntb_4_1_2013.pdf. (дата звернення 13.01.16). — Загл. с экрана.
14. *Углова О.* Вивчення та аналіз інформаційних потреб педагогічних та науково-педагогічних кадрів у контексті діяльності ДНІБ України імені В. О. Сухомлинського / О. Углова // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, НБУВ, Асоц. б-к України*. — Київ, 2005. — Вип. 14. — С. 502—511.

В статье раскрыта сущность, целесообразность и практическая методика изучения информационных запросов пользователей научной библиотеки. Проанализированы информационные потребности ученых НАПН Украины и их обеспечение через систему избирательного распространения информации в Государственной научно-педагогической библиотеке Украины имени В. А. Сухомлинского.

The article reveals the essence, feasibility and practical method of studying the information needs of users of scientific libraries. Analyzed the information needs of scientists NAPS of Ukraine and their support through a system of selective dissemination of information in the State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine named V. O. Sukhomlynsky.

Надійшла до редакції 11 липня 2016 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 316.485.26:075/077

*Оксана Сенченко,
аспірант кафедри видавничої справи
та редагування НТУУ "КПІ"*

Аномія суспільства як результат інформаційно-мережевих війн

У роботі розглянуто поняття аномії — явища, що пронизує всі сфери життя суспільства і є результатом інформаційно-мережевих війн з використанням технології "керованого хаосу", які ведуться на території багатьох держав.

Ключові слова: аномія, інформаційно-мережева війна, інновація, система цінностей, керований хаос, конформізм, ретуалізм, ретроатизм, соціум.

Вступ

Дедалі частіше об'єктом сучасних наукових досліджень стає такий феномен, як аномія українського суспільства. Сьогодні більшість наших співвітчизників переживає морально-ціннісний вакуум, коли традиційні, стали морально-правові норми вже не діють, а інші, які мають прийти їм на зміну, або не вироблені, або ще не діють [1].

Трансформації українського суспільства впливають майже на всі сфери життя та зумовлюють зміну суспільної свідомості. Нині спостерігаємо нівелювання традиційних соціальних цінностей, які перестають слугувати орієнтиром поведінки.

Феномен аномії українського суспільства є відображенням складних проблем сучасності. Поняття аномії —

це історично обумовлений процес руйнування базових елементів культури, насамперед в аспекті ціннісних норм.

Український учений В. Рябченко зауважує: "У сучасному українському соціумі стає все більш очевидним пошук винуватих у тих негараздах, які йому доводиться переживати. Одні налаштовані категорично звинувачувати в усіх гріхах радянську систему і ту комуністичну спадщину, яка переселилась у наше сьогодення. Інші грішать на своїх попередників. Ті, що перебувають у політичному маргінесі, звинувачують у недолугості своїх правонаступників. Більшості ж громадян, які не мають можливості реально впливати на перебіг змін у суспільному розвитку українського соціуму, доводиться оцінювати всі суспільні зміни через критерії стану власного реального життя, абстрагуючись від популізму та пропагандистських навіювань і заклинань" [2].

Така ситуація, на наш погляд, є проявом невидимої інформаційно-мережевої війни (ІМВ) із застосуванням технології "керованого хаосу", яка ведеться на території України [3]. Через цей вплив виникає загроза стабільності соціальної структури суспільства загалом.

Поняття аномії та спроби його модифікації

Соціум — складна структура, яку створюють люди. Зі свого боку, структури соціуму впливають на людину і визначають її стан у суспільстві. Але якими вони мають бути? Якими мають бути параметри структури, щоб стала можливою максимальна реалізація потенціалу людини?

Відомий американський соціолог ХХ століття Р. Мертон у роботі "Соціальна теорія і соціальна структура" досліджував аномію суспільства США [3]. До неї подібна значна частина явищ аномії, які спостерігаємо в сучасній Україні. Доктрина реформ, орієнтована на соціально-економічну модель англо-саксонського суспільства, неминуче штовхає молодь і більшу частину працеспроможного населення до того, щоб пройти через період аномії "американського типу". Це й відбувається сьогодні. Тому аналіз Р. Мертона допоможе зрозуміти певні процеси, відзеркалені в засобах масової інформації (ЗМІ) України.

Що нині спостерігаємо в повсякденному житті? На телеканалах — телесеріали, окремі телепередачі, фільми, реклама, в яких пропагуються образ життя і культурні цінності, недоступні 90% українського населення. У центрі Києва — численні ресторани, елітні клуби, шикарні автомобілі, готелі, реклама туристичних маршрутів. Ці "атрибути заможного життя", про які більшість мешканців України можуть лише мріяти, провокують аномію і призводять до девіантної поведінки населення.

Постає закономірне запитання: чи не є пропаганда шикарного, але недоступного для більшої частини суспільства життя інструментом інформаційно-мережевої війни з використанням технології "керованого хаосу"?

Відповіді на такі запитання мають стати основним завданням соціології, і саме в цьому полягає її гуманістична функція. Для застосування надбань сучасної соціології в ІМВ використовують різноманітні форми соціальної патології, однією з яких є соціальна аномія, чий виток сягають у далеке минуле [4].

У старогрецькій мові "anomos" означає "незаконний", "поза нормою", "некерований" (поняття зустрічаємо в працях Евріпіда, Платона та інших мислителів). У соціології цей термін увів до обігу Е. Дюркгейм. Розглядаючи проблему взаємовідносин суспільства і особи, науковець стверджував, що людина є подвійною істотою, оскільки в ній фізичну особу поєднано із соціальною. А соціальній людині потрібне суспільство, представником якого вона, власне, є і служити якому зобов'язана.

Поведінка особистості повністю залежить від згуртованості й міцності соціуму. Якщо він перебуває у кризо-

вому стані, соціальні регламентації втрачають значення для людини, наслідком чого є неприборкані бажання і пристрасті. Е. Дюркгейм визначав такий стан соціуму як аномію і вважав сучасне капіталістичне суспільство таким, що перебуває в стані аномії: "Криза і стан аномії у промисловому світі не лише постійні явища, але навіть, можна сказати, нормальні" [5].

Погляди Е. Дюркгейма на аномію розвинув і модернізував Р. Мертон. Причину виникнення аномічних ситуацій він убачав і в певних умовах людського середовища, яке він розуміє, з одного боку, як громадську, з іншої — як культурну структуру.

Культурна структура є комплексом цінностей і норм, які визначають поведінкову орієнтацію певних членів суспільства або груп, а соціальна — комплексом громадських взаємин, в якому існують члени суспільства або групи. На думку Р. Мертона, аномія — це результат неготи і конфлікту між "культурою" і "соціальними структурами" [4].

Науковець зауважує: "Руйнування звичного способу життя, погіршення соціальної інфраструктури, послаблення ролі соціальних інститутів негативно вплинули на всі боки життя населення, загостривши проблему соціальної аномії. В усі часи суспільство прагнуло усунути небажані форми людської діяльності та їх носіїв. Причини і сутність девіантної поведінки завжди привертала увагу дослідників.

Філософи, юристи, медики, педагоги, психологи і соціологи розглядали і оцінювали різні види соціальної патології: злочинність, алкоголізм, наркоманію, проституцію, самогубство та ін. Всі ці явища стали першорядними серед невирішених проблем. Брак чіткої, визнаної більшою частиною соціуму системи цінностей, норм може призвести до колосальних наслідків — від подальшого зростання злочинності (за Е. Дюркгеймом) до глибокої затяжної кризи суспільства загалом.

Стан "безнормованості", соціально-культурної дезінтеграції призводить до втрати ціннісно-світоглядних орієнтирів людини, її світосприйняття — система поглядів на світ, життєві позиції, ідеали, переконання — перестає бути цілісним, єдиним. Внаслідок цього виникає загроза нестабільності всієї соціальної структури, всього суспільства" [5].

Така ситуація в країні — характерний стан соціуму, що перебуває під впливом певних технологій інформаційних війн.

Аномія втілює соціальну ситуацію, за якої люди не можуть досягти бажаної мети законним способом і, відповідно, ігноруючи його, вдаються до незаконного. Цей процес визначають як девіантне відхилення, котре виникає внаслідок конфлікту соціально визнаних цілей і засобів їхнього досягнення. Аномічну ситуацію загострює і падіння пошани особи до правових і моральних норм.

Серед численних елементів соціальної та культурної структур є два надзвичайно важливих. Вони аналітично помітні, хоча в конкретних ситуаціях становлять неподільну єдність [3].

Перший — це визначена культурою певна мета, наміри та інтереси, визнані як необхідні законні цілі для усіх членів суспільства або окремих його представників. Такі цілі пов'язані між собою і в сукупності становлять певну ієрархію. Отримуючи емоційну підтримку, набуваючи значущості, пріоритетні цілі вимагають встановлення певних меж, в яких мають перебувати прагнення людини. Це речі, "за які варто боротися". Це основний, хоча і не єдиний, компонент явища під назвою "проект групового життя". І хоча окремі з культурних цілей прямо пов'язані з біологічними потребами людини, останні їх не визначають. Зокрема, сьогодні серед української молоді

переважають установки на матеріальні цінності — потрібно мати квартиру, автомобіль, комп'ютер, добре оплачувану роботу, тобто мати гроші, що дають можливість розважатися, відпочивати за кордоном тощо.

Другий елемент культурної структури визначає, регулює і контролює прийнятні способи досягнення цих цілей. Кожна соціальна група незмінно пов'язує власні культурні цілі з укоріненими в її традиціях та інститутах нормами, які регулюють допустимі способи досягнення мети. Ці норми не обов'язково збігаються з технічними нормами, або нормами ефективності. Багато засобів, які з погляду окремих індивідів найефективніше забезпечували б отримання бажаних цінностей, — застосування сили, обману, влади, — виведено за межі інституціональної сфери дозволеної поведінки.

Недозволені способи іноді містять елементи, що можуть бути доцільними для групи, — наприклад, табу, які історично накладали на вівісекцію, медичні експерименти або соціологічний аналіз "священних" норм, адже критерієм прийнятності є не технічна ефективність, а ціннісні почуття (підтримувані або більшістю членів групи, або тими, хто здатний сприяти посиленню цих почуттів сукупними засобами влади і пропаганди). В усіх випадках вибір засобів досягнення культурних цілей обмежується інституціалізованими нормами.

Отже, аномія розглядається як неадекватність у культурній структурі, що особливо виразна, якщо наявна гостра розбіжність між культурними нормами й цілями і соціально структурованими можливостями членів груп діяти відповідно до цих стандартів. Згідно з такою концепцією культурні цінності можуть сприяти поведінці, яка не відповідає законним способам досягнення мети.

У цьому контексті соціальна структура фільтрує культурні цінності, відповідно до яких здійснюються вчинки, можливі для людей, які мають певний статус у суспільстві, і неможливі для інших. Соціальна структура діє або як бар'єр, або як відчинені двері для вчинків, зумовлених культурними установками. Якщо культурна і соціальна структури недостатньо інтегровані і перша містить вимоги до поведінки, якій перешкоджає друга, виникає прагнення до порушення встановлених норм. Звичайно, це не єдиний процес, що створює соціальні умови для аномії. Розвиток теорії та досліджень у сфері соціальних комунікацій саме й спрямований на пошук інших типових причин гострої аномії.

Ситуація в Україні

На думку фахівців, "сьогодні ми переживаємо не лише відторгнення життєвих цінностей, які ще донедавна були суспільно визнаними дороговказами для громадян у межах попередньої політично-економічної системи, з якої зараз трансформується українське суспільство, а й спостерігаємо неминучий деформаційний зсув у масовій свідомості, викликаний втратою життєвих орієнтирів.

Чому, незважаючи на очевидний трагізм невеликого комуністичного експерименту, значна частина наших громадян з ностальгією оглядається у бік тієї жорстокої і багато в чому кривавої епохи? Наявність такого феномену є проявом аномії, що переживає наше суспільство, яке перебуває у стані системної модернізуючої трансформації" [1].

Більшість українських дослідників вважають, що однією із причин аномії є малоефективна політика держави, особливо соціальна. Вони вважають, що соціальний захист населення має бути одним із найважливіших напрямів державної політики. Справді, в Україні спостерігаємо тотальне невиконання більшості чинних нормативно-правових документів. Декларативним залишається конституційно проголошене право на житло (ст. 47), достатній життєвий

рівень (ст. 48), охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), безпечне для життя і здоров'я довкілля та компенсацію завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50), безоплатну освіту (ст. 53) та ін. [6].

Посилення деструктивних настроїв у масовій свідомості громадян зумовлюють ситуації, за яких соціально визнані цілі мають декларативний характер і маскують реальні цілі, котрі не ототожнюються з інтересами народу, але досягненню яких сприяє чинна влада. І безумовно, що тотальна дезорієнтація, деморалізація, дезінтеграція суспільства виникають в умовах, коли влада живе за власними неписаними правилами, а народ має дотримуватися норм законів. "Від такої соціальної дезорієнтації одних, які не знаходять нічого привабливого у такому перехідному суспільстві і відчують деморалізацію від нездатності організувати належним чином власне життя, виникає соціальна апатія, що повертає їхні погляди у минуле, яке видається справедливішим та значно кращим, а головне — визначеним і зрозумілим. Інших, що впевнені у власній спроможності змінити за новою моделі суспільства своє життя на краще і прагнуть рухатись вперед, після переконання у нездатності досягти цього демократичними засобами, тягне на екстремізм, пошук справедливого авторитету, який би швидко навів лад і запровадив довгоочікувану соціальну справедливість і рівність прав для всіх громадян соціуму" [7].

Невиконання владними органами положень Конституції породжує відповідну реакцію серед громадян України — нові соціальні норми та цінності, зокрема й соціально декларовані зразки поведінки, члени суспільства ігнорують, а замість загальноприйнятих, традиційних засобів досягнення мети висувують власні, зазвичай протиправні.

На сайті Федерації молодих медиків України оприлюднено дані опитування на тему: "З якими викликами стикається молодь в умовах економічної кризи?", яке провели фахівці Національної Ради молодіжних організацій України [8].

Найбільшим викликом молодь визначила саме професійну самореалізацію, так вважають 48% опитаних. Виклик професійній самореалізації — це проблема працевлаштування та реалізації фахових навичок і висока ймовірність втратити роботу через вікові обмеження. 21% респондентів вважають, що суспільна й економічна криза — це виклик моральності та психічному здоров'ю молоді. Криза призводить до збільшення негативних проявів у молодіжному середовищі, а саме до алкоголізму, наркоманії, злочинності. На думку 19% опитаних, криза — це виклик фінансовій самостійності, тобто зменшення рівня зарплатні, стипендій, соціальних виплат для молоді або знецінення грошей. 12% респондентів вважають, що криза — це виклик суспільній активності. Причому він не є однозначним, наприклад це може бути як зниження активності, так і її поживлення, на противагу аномії.

Українське суспільство втомилось від багаторічних обіцянок депутатів і влади, від постійного очікування дієвих кроків у напрямі реалізації соціально-економічних реформ, від гучних програмних декларацій та передвиборчих обіцянок при повільних і непослідовних темпах нововведень та негативних змінах майже в усіх сферах життєзабезпечення суспільства.

Такий стан веде до погіршення морально-психологічного клімату серед населення, є підґрунтям для укорінення та процвітання соціальної аномії, створює умови для революцій, які призведуть до хаосу.

Актуальність дослідження проблеми цінностей і формування ціннісних орієнтацій зумовлена сучасним кризовим станом українського суспільства. Криза знижує

рівень керованості країною, унеможливує вчасне розв'язання економічних і соціальних проблем; влада втрачає довіру громадян, виникає загроза демократії [8].

Безперечно, ціннісні орієнтації людини визначаються загальним психічним станом та соціальним самопочуттям. Згідно з результатами дослідження, яке провели фахівці Центру "Соціальний моніторинг" та Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка, майже половина респондентів (46%) вважає, що за останній рік становище України погіршилося [9]. Отже, можна припустити, що ні психічний стан, ні соціальне самопочуття наших співвітчизників не покращилися.

На замовлення Українського Фонду Демократії "Спочатку люди" спеціалісти компанії GfK Ukraine провели дослідження "Життєві цінності, пріоритети та проблеми українців". Відповідно до його результатів ціннісна піраміда мешканців України така: родина; здоров'я; матеріальний достаток, "добробут", "повноцінна праця"; особиста самореалізація. Пріоритетною серед життєвих цілей респонденти вважають заробляння грошей (92% опитаних) [10].

Фахівці Центру Разумкова у 2012 році провели дослідження причин складної соціально-економічної ситуації в Україні. Відповіді були такими: високий рівень корупції — 31,3%, переважання особистих інтересів над суспільними у керівників держави — 18,2%; ігнорування представниками влади законів України — 14,4%; некомпетентне управління державою — 13,3%; недосконалість чинної Конституції України — 4,1% [11].

Аналіз громадської думки дає можливість стверджувати, що в українському суспільстві переважає уявлення про нездатність державних інституцій здійснювати реальні соціально-економічні трансформації.

Отже, основними чинниками виходу України із системної кризи і покращення життя населення є подолання соціальної аномії, закріплення в суспільстві таких життєвих цінностей, як честь, гідність, повага, відповідальність, патріотизм. Цієї мети можна досягти лише за умов ведення ефективної політики держави, результатом якої стане забезпечення загального добробуту суспільства, гідних умов життя, можливостей для самореалізації тощо.

Класифікація Р. Мертон

Р. Мертон класифікує основні реакції людини на дію аномії — прийняття або неприйняття цілей суспільства, способів їхньої реалізації або ж одночасно обох [4]. Розглянемо докладніше цю класифікацію.

1. Конформізм. Згідно зі схемою Р. Мертона, тотальне підпорядкування — конформізм — передбачає згоду з громадськими цілями і законними способами їхнього досягнення. Добре освічена молода людина влаштується на престижну роботу і рухається вгору службовими сходами; вона уособлює цю модель поведінки, оскільки ставить за мету фінансовий успіх і досягає його законними шляхами і засобами. Необхідно врахувати, що конформізм — це єдиний шлях недевіантної поведінки.

Р. Мертон також вважає, що конформізм — це не вираження відхилення від норми і закону, а навпаки, пристосування до них, "дія особи в ім'я здійснення власних цілей на основі пристосування до чинних норм і законів".

Можна припустити, що Р. Мертон вніс конформізм у форми девіації саме тому, що "зміцнення", "окаменіння" офіційних норм і законів створює в суспільстві ситуацію застою. У таких умовах обмежена й індивідуальна свобода. Стагнація не може тривати довго, оскільки чимало інших чинників призведуть до руху суспільства в природно-історичному напрямі, а також до інших форм девіації. В ході цього процесу відбувається відкидання і руйнування за-

старілих або стандартизованих норм і законів. Інакше кажучи, закони і правила, що змінюються, стають однією з сил, що трансформують громадську ситуацію.

2. Інновація. Друга можлива реакція передбачає згоду з громадськими цілями, але заперечення соціально визнаних правил їхнього досягнення. "Інноватор" використовує будь-які незаконні способи досягнення добробуту — шантаж, рекет або здійснює так званий злочин "білих комірців" (розтрата чужих грошей).

3. Ритуалізм. Третя реакція — це заперечення загальних громадських цілей, але згода (іноді абсурдна) на використання соціально визнаних засобів. Фанатично відданий справі бюрократ наполегливо вимагає, щоб завдання було виконано на законних підставах, доводячи реалізацію до абсурдної педантичності (кожен бланк договору має бути ретельно перевірений і підшитий у чотирьох примірниках). Урешті-решт ритуаліст стає жертвою нещадної бюрократичної системи і, відповідно, особистої моральної та емоціональної кризи, шукаючи порятунку в алкоголі. У результаті людина відмовляється від раніше поставленої мети — матеріального добробуту.

4. Ретреатизм. Четверту реакцію спостерігаємо, якщо людина ігнорує соціально визнані цілі та засоби їхнього досягнення одночасно. Яскравим прикладом є люди, котрі опинилися поза межами соціуму, — волоцюги, алкоголіки, наркомани, психічно хворі та ін.

5. Заколот. Ця реакція, подібно до ретреатизму, пов'язана з одночасним запереченням соціально визнаних цілей і засобів їхнього досягнення. Але вона викликає у заколотника потребу в нових соціально визнаних засобах і цілях. На основі заколоту формується ідеологія (вона може бути революційною), яка передбачає нові цілі і засоби, як, приміром система соціалістичної власності, що знищила приватних власників. Нові цілі і засоби бунтівники вважають більш законними, ніж попередні.

Щодо заколоту, цікавим є погляд Е. Фромма [12]. Він вирізняє авторитарний тип людей, що характеризується тенденцією до протистояння будь-якій владі та впливу. Науковець зазначає: "Іноді це протистояння так спотворює всю картину, що тенденція підпорядкування стає непомітною. Така людина постійно постває проти будь-якої влади, навіть проти тієї, яка діє в його інтересах і абсолютно не застосовує репресивних заходів". Е. Фромм вважає бунтівну природу таких людей спадковою властивістю. Він виокремлює тип особистостей, чия ставлення до влади подвійне. Вони борються з однією системою і водночас підкоряються іншій (можливо, тільки у власній свідомості), яка, завдяки своєму потенціалу чи обіцянкам влади, ймовірно, задовольняє їхні мазохістські схильності.

І, нарешті, "існує такий тип, в якому бунтівні тенденції повністю пригнічені і виявляються лише під час послаблення свідомого контролю" [13].

Слід зазначити, що концепція Р. Мертона надзвичайно важлива ще й тому, що автор розглядає конформізм і девіацію у сполученому вигляді, а не як окремі категорії. Отже, девіація не є результатом абсолютно негативного відношення до загальноприйнятих стандартів. Злодій не ігноруватиме соціально визнаний спосіб досягнення фінансового успіху. Бюрократ, який практикує ритуалізм, не відмовиться від застосування загальноприйнятих правил роботи; він виконує їх занадто ретельно, доводячи до абсурду. Проте поведінка цих людей девіантна.

Р. Мертон виокремив ці форми девіації не випадково. Він задалегідь зруйнував категоріально-понятійний апарат структурно-функціонального аналізу: на відміну від колег, науковець протиставив поняттю функції поняття дисфункції, створивши основу для переходу до поняття аномії.

Р. Мертон вважав, що функціоналізм потрібно зосередити на динамічному, а не статичному боці соціальної дійсності, тому він має досліджувати і функцію, і дисфункцію, тобто і джерела стабільності, і основи соціальних змін.

Варто звернути увагу на те, що Р. Мертон працював на замовлення мозкових центрів корпорації "РЕНД" і Тавістокського інституту людських відносин, які провадили розробку технологій "керованого хаосу" і стратегій інформаційно-мережових війн [14].

У соціології мертонівське формулювання поняття аномії не поодинокі. Зокрема, американський соціолог Т. Парсонс розширив мертонівську типологію пристосування, використавши три змінні замість двох і описавши вісім типів девіантної поведінки. Т. Парсонс пояснює виникнення девіантних мотивацій невиконанням очікування. Орієнтація може бути "приспосовницькою" або "відчуженою". "Приспосовно активна" орієнтація веде до інновації, "приспосовно пасивна" — до ритуалізму, "відчужено активна" породжує заколот, "відчужено пасивна" — ретраїзм. Третью змінною у Т. Парсонса є ставлення до "соціальних цілей" (людини і колективу).

Американський соціолог Р. Дубін також модифікував концепцію Р. Мертона. Він протиставив один одному інституціоналізовані норми та поведінку індивідів і груп. Науковець розширив типологію девіантних адаптацій до чотирнадцятичленної схеми сфери ритуалізму.

Є і так звані індивідуально-психологічний напрям аномії, згідно з яким аномічне становище індивідів безпосередньо пов'язане з аномічним становищем соціальної системи, хоча в аналітичних цілях вони розділені. Це відбилося і в термінології: для позначення "соціальної" аномії використовується дюркгеймовський варіант цього слова (аноміе); для "психологічної" — термін "аноміа", який запропонував американський соціолог Л. Сроул.

Американські соціологи Р. Маккайвер, Д. Рісмен і Л. Сроул розвинули психологічну концепцію аномії. Згідно з Р. Маккайвером, "соціальна аномія" — це "стан свідомості", за якого почуття соціальної згуртованості — рушійна сила моралі індивіда — слабшає або повністю руйнується; аномія — це "руйнування почуття причетності індивіда до суспільства". "Людина стає нестриманою через власні моральні норми, для неї більше немає жодних моральних норм. Вона втратила почуття спадковості і боргу, здатність усвідомлювати, що існують інші люди. Аномічна людина стає духовно стерильною, вона відповідала лише перед собою і скептично ставиться до життєвих цінностей інших. Її єдина релігія — філософія заперечення. Вона живе лише безпосередніми відчуттями, у неї немає ні майбутнього, ні минулого" [16].

Р. Маккайвер пов'язує це явище "з трьома проблемними характеристиками сучасного демократичного суспільства" — конфліктом культур, капіталістичною конкуренцією і швидким темпом соціальних змін. Відповідно, він вирізняє три типи аномії як стани свідомості індивідів.

Індивіди аномічні, якщо:

— їхнє життя не має мети через брак цінностей, що, зі свого боку, є результатом конфліктних зіткнень різних культур і систем цінностей: "Втрачаючи напрям, компас, що є дороговказом у майбутнє, вони втрачають майбутнє";

— вони використовують власні сили і можливості лише для себе — це результат втрати моральної орієнтації в суспільстві капіталістичної конкуренції;

— вони ізольовані від людських взаємин і зв'язків, "позбувшись ґрунту колишніх цінностей".

Д. Рісмен розглядає аномію як синонім неприйняття. Він поділяє невідповідних характеру епохи індивідів на "автономний" і "аномічний" типи. Перший має здатність

приспосовуватися до поведінкових норм власного суспільства; аномічні індивіди відповідають відмінним від загальноновизнаних поведінкових норм.

Л. Сроул пропонує вимірювати психологічне почуття аномії індивідуально. Він виокремлює п'ять параметрів аномії та представляє їх за п'ятипунктною шкалою, яка охоплює сфери політики, культури, економіки, інтерналізовані соціальні норми і цінності, а також "первинне" ставлення до оточення. Питання стосуються:

— відчуття індивіда, що громадські лідери байдужі до нього і його потреб;

— песимістичного сприйняття індивідом соціального ладу як нестабільного і непередбачуваного;

— позиції індивіда, згідно з якою він і йому подібні відступають від досягнутих цілей;

— відчуття безцільності життя;

— відчуття, що сфера стосунків особи непередбачувана і не має підтримки.

Л. Сроул визнає, що індивідуально-психологічну аномію визначає соціальна, але водночас науковець наголошує на значенні причинно-зворотних зв'язків.

Варті уваги і спроби так званого емпіричного виміру аномії, пов'язані з іменами Б. Лендера і Л. Сроула. Б. Лендер визначив, що "аномічним чинником є райони "порівняльного ненормування" і соціальної нестабільності". Майер і Белл дослідили дію на аномію соціально-економічного статусу, статі, етнічної належності та інших чинників і зробили висновок, що аномія залежить від "можливості досягнення життєвих цілей" [16].

Отже, сьогодні немає єдиного визначення поняття аномії. Це пояснюється багаторівневим характером соціального феномену цього явища. Головну увагу варто приділити не так спробам модифікації поняття аномії, як суттєвим змінам у його змісті.

Автор пропонованої статті не випадково наводить приклади різноманітних напрямів дослідження поняття аномії. Наше завдання — виявити, наскільки якісно і всебічно соціологи США вивчають девіантну поведінку людей у капіталістичному суспільстві. Ці дослідження є надзвичайно важливими для ведення інформаційних війн різних модифікацій, особливо інформаційно-мережових і поведінкових.

Вагомим підґрунтям для розробки стратегії інформаційних війн слугує аналіз, згідно з яким індивідуальна аномія обумовлена соціальною, хоча й не виключає ролі недосконалості моральних або правових норм і законів у виникненні аномії. Наприклад, Г. Спенсер критично налаштований стосовно законодавців і держави, що, по суті, нівелює їхню роль у прогресі соціальної організації та суспільства загалом. Погляди Г. Спенсера важливі не лише для теоретичного вирішення проблеми аномії, а й для практичного поглиблення аномічних процесів. Досить несприятливим для соціального розвитку з погляду моральної або правової міцності суспільства, є ігнорування з боку законодавців і моралістів норм і законів навіть на рівні парламенту. Це створює і поширює масову неповагу до законодавства, потурає відхиленню від нього, породжуючи перехід від індивідуальної до системної соціальної аномії, або, в масштабі всього суспільства, — до об'єднання численних типів соціальної аномії.

Аномія як феномен, що відбиває соціальні вади, викликає занепокоєння науковців-несоціологів. Наприклад, Д. Вольф зазначає: "Ідеї Дюркгейма про аномію — лише незначна, але зловісна прелюдія". Згідно з Р. Гільбертом, "аномія є тенденцією до соціальної смерті; у своїх загострених формах вона означає смерть суспільства".

Е. Фромм, розмірковуючи над "хворим суспільством", зауважує про глобальну небезпеку аномії. Ідея основної

гуманістичної праці науковця полягає в тому, що найголовнішим показником "хвороби" суспільства є байдужість до людської особистості. Відповідно, можна оцінити й аномічні результати, які Е. Фромм представив у поняттях "нарцисизм", "некрофілія", "садизм", "мазохізм" та ін. [13]. Безперечно, основи цих психопатологічних відхилень не в людях, а в громадських структурах. (Наголосимо, що основи відхилень не варто шукати в порушенні психічних, моральних або юридичних норм, їхніх недоліках чи недосконалоості. Наприклад, основою злочинства як аномічного явища є не слабкість відповідного чинного закону, а соціальні умови, які породжують крадіжки).

Прихильники вчення Р. Мертон, порівнюючи погляди цих двох науковців, віддають перевагу першому, але Е. Фромм так само пристрасно, як Г. Спенсер і, власне, Р. Мертон, викриває антилюдську порочність "хворого суспільства".

Нарешті, внеском, який зробив Е. Фромм у розширення поняття аномії, є розробка психопатологічного аспекту, завдяки чому науковець продовжив дюркгеймську традицію пошуку психологічного аспекту поняття аномії, тоді як Р. Мертон нею знехтував.

Якщо цей погляд прийнятний, то логічним є висновок, що Е. Фромм приділив увагу природному аспекту аномії, а Р. Мертон і його однодумці більше акцентували на факті аномічних відхилень, обумовлених суб'єктивною активністю, тобто на відхиленнях від моральних і юридичних норм, що, як відомо, є не лише продуктом реалізації об'єктивної потреби суспільства, а й результатом творчості суб'єктів — законодавців і моралістів.

Чому "керований хаос" розглядаємо як своєрідну умову виникнення аномічних станів суспільства? Тому що, як зауважував Е. Дюркгейм, їх найчастіше фіксують в умовах економічних криз і динамічних реформ. "У момент суспільної дезорганізації, — вважає він, — чи буде вона відбуватися через хворобливу кризу або, навпаки, в період сприятливих, але раптових соціальних перетворень — суспільство виявляється тимчасово нездатним справляти потрібну дію на людину" [6].

Формується соціально-культурна криза, яка в сучасному глобалізованому, інформатизованому суспільстві набуває ознак системності; її визначальними рисами, на наш погляд, є такі взаємопов'язані явища: омасовлення культури, розмивання соціальної та культурної ідентичності, знецінення загальнолюдських ідеалів, стандартів, панування деструктивних (з соціального погляду) правил, норм і приписів, соціальна аномія тощо. Останні дві ознаки не лише взаємопов'язані, а й взаємопроникні: панування деструктивних соціальних норм і приписів є однією з ознак соціальної аномії.

Поняття аномії характеризує стан суспільства, за якого настають дезінтеграція і розпад системи норм, які гарантують громадський порядок (Е. Дюркгейм). Соціальна аномія свідчить, що стандарти соціальної поведінки суттєво порушено та ослаблено. Враховуючи, що аномія — атрибут кризового стану, зважаючи на її негативний характер, це явище, однак, не можна визначати як абсолютно деструктивне, адже при ґрунтовному дослідженні аномія виявляється своєрідним "індикатором" "слабких місць" не тільки державної та правової, а й соціально-культурної системи суспільства. Лише визначивши найвразливіші боки, можна переходити до розробки ефективної стратегії соціальних трансформацій. Адже оформлення аномічної норми свідчить передусім про те, що чинна "офіційна" норма не відповідає потребам суспільства, її слід або скорегувати відповідно до цих потреб, або (у разі, якщо потреби викликані "хворобливим" станом суспільства) розпочинати "лікування" суспільного життя.

Проведений аналіз свідчить, що американські соціологи ґрунтовно дослідили девіантну поведінку людей у суспільстві, використавши результати досліджень для розробки теорії й практики ведення інформаційно-мережєвих війн з використанням технології "керovanого хаосу".

Список використаної літератури

1. Баран М. Ефективна політика держави як засіб подолання аномії суспільства / М. Баран, О. Савченко. — Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/>. — Назва з екрана.
2. Рябченко В. Аномія в українському соціумі: соціально-філософський аспект проблеми. Мультиверсум. Філософський альманах. — Київ: Центр духовної культури. — 2006. — № 57.
3. Mann S. Chaos Theory and Strategic Thought // Parameters. 1992. — Autumn. — P. 62; Marine Corps Vietnam: A Complex Adaptive Perspective. — Mode of access: <http://www.globalsecurity.org/military/library/report>. — Title from the screen.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. — Москва: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006. — 873 с.
5. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности: сб. ст. — Москва: Прогресс, 1966; О разделении общественного труда / Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. — Москва: Наука, 1991.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Сайт: Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. — Назва з екрана.
7. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Э. Дюркгейм; пер. с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. — Москва: Мысль, 1994. — 399 с.
8. Результати опитування на тему "З якими викликами стикається молодь в умовах економічної кризи". — Режим доступу: <http://ufmm.org.ua/news/197/>. — Назва з екрана.
9. Наспрої українців напередодні Нового 2013 року / Сайт: Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. — Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/news/57.html>. — Назва з екрана.
10. Життєві цінності, пріоритети та проблеми українців / Сайт: Український Фонд Демократії "Спочатку люди". — Режим доступу: https://peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_UK.pdf. — Назва з екрана.
11. Якою є найголовніша причина складної соціально-економічної та політичної ситуації в Україні? / Сайт: Центр Разумкова. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=615. — Назва з екрана.
12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: Перевод / Авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. — Москва: Республика, 1994. — 447 с.
13. Фромм Э. Бегство от свободы / Фромм Э. // Сборник сочинений. — Минск, 2000.
14. Сенченко М. Мозкові центри світу / М. Сенченко, О. Сенченко, В. Гастиншиков. — Київ: Персонал, 2015. — 278 с.
15. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; пер. с англ.: Т. А. Седова и А. Д. Ковалева; под ред. М. С. Ковалевой. — Москва: Аспект Пресс, 1997. — 270 с.
16. Туркиашвили Ш. Понятие аномии и попытки его модификации / Туркиашвили Ш., Горозия В. // Человек: соотношение национального и общечеловеческого: сб. материалов Международного симпозиума (г. Зугдиди, Грузия, 19–20 мая 2004 г.) Выпуск 2 / Под ред. В. В. Парцвания. — Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. — С. 249–258. — Режим доступа: <http://anthropology.ru/text/turkiashvili-sha/ponyatie-anomii-i-popytki-ego-modifikacii>. — Загл. с экрана.

В статье рассмотрено понятие аномии — явления, которое пронизывает все сферы жизни общества и есть результатом информационно-сетевых войн с использованием технологии "управляемого хаоса", которые ведутся на территории многих государств.

This article examines the concept of anomie — a phenomenon that penetrates all aspects of society and is the result of information and network warfare, using technology of "controlled chaos" that are conducted in numerous countries.

Надійшла до редакції 9 вересня 2016 року